دیـــن و عیلـــم: دژەوەرن؟ ...
نووسینی: ئالبێرت ئاینشتاین.

کورداندنی: طاهر طیب أحمد – پسپۆر لە وەرگێڕان.

ئەم گوتـــارە لە The Christian Register لە حـــوزەیران ١٩٤٨ و لە Ideas and Opinions، لە ١٩٥٤ بڵاو کراوەتەوە.
ئایا دژەوەراتییێکی ئاوا لە نێوانی دین و عیلمدا هەیە کە ناکرێت مر□ق ب□ سەریدا زاڵ ببێت؟ ئایا دەکرێت عیلم دین ڕەش بکاتەوە؟ وەڵامی ئەم پرسیارانە چەند سەد ساڵە ململانێی توند و لە ڕاستیشدا گەرمترین جەنگیان بەرپا کردووە. بە بۆچوونی خۆم، گومان لەوەدا نییە کە لە هەردووك دۆخەکانـدا، هەر تێڕامانێکی پاراو جگە لە وەڵامێکی نەرێنی هیچی لێ پەیدا نابێت. ئەوەی چارەسەرییەکە ئاڵۆز دەکات ئەو ڕاستییەیە کە لەو دەمەی زۆربەی خەڵکی بە ئاسانی بە مەعنای "زانست – عیلم – science" قایل دەبن ئەگەری هەیە کە لە سەر واتای "ئایین – دین – religion" ڕێك نەکەون.

ئەوەی پەیوەندی بە زانستەوە هەیە، ئەوەیە کە ئێمە دەتوانین بۆ مەبەستی خۆمان عیلم وا پێناسە بکەین کە – "هزرکردنەوەیێکی بەرنامەدارە و مەبەستییەتی ئەم پەیوەندییان□ ب□دز□تەوە کە لە نێوان شارەزایییە هەستەوەرەکانماندا our sensual experiences هەنە." زانست یێکسەر زانین knowledge بەرهەم دێنێت و بە شێوەیێکی ناڕاستەوخۆش هۆیەکانی کار پەیدا دەکات. ئەگەر ئامانجە دیارەکان لە پێشدا ڕێك بخرێن، ئەوا زانست کاری بەرنامەداری لێ پەیدا دەبێت. زانست، لە ئەرکی دیار کردنی ئامانجەکان و دەرچواندنی جاڕنامەی بەهادار لە پشتێنە تایبەتەکەی خۆی ڕەت دەدات. ڕاستە کە زانست ڕەنگە، تا ئەو ڕادەیەی پەیوەندییە هۆکارەکانی causative connections لەبەر دەستدا بێت، بتوانێت ئەنجامی گرینگ سەبارەت بە سازان و نەسازانی ئامانجەکان و هەڵسەنگاندنەکان وەدەست بێنێت، بەڵام پێناسە جودا و گرینگەکانی تایبەت بە ئامانجەکان و بەها□ی□کان هێشتا دەستی زانستیان نەگەیشتووەتێ.

لە لایێکی دیکەدا، سەبارەت بە دین، مر□ق ب□ گشتی لە سەر ئەوە کۆکن

کە ئایین ئومێدەکان و بەهایەکان بە ئامانج دەکات و بە گشتیش، تا ئەو ڕادەیەی کە ڕەفتارێکی زگماکی inherited نەگۆڕی چەشنەکانی مرۆڤ پێشتر بۆی دیار دەکات، ئایین سەودا دەگۆڕێ بناغەی سۆزی هزرکاری و ڕەفتار کردنی مرۆڤدا دەکات. دین بایەخ بە هەڵوێستی مرۆڤ بەرانبەری سرووشت بە گشتی دەدات و ڕێگەی ژیانی تاکە کەس و جڤاکیش خۆش دەکات و پەیوەندی هاوبەش لە ناو ئینساناندا دروست دەکات. ئایین هەوڵ دەدات دەستکەوتی هەبێت؛ بە پەیدا کردنی دەستکەوتیش سوود لە کاریگەری پەروەردە لە نەرێت و لە هەندێك لەو بیرۆکە و چیرۆکە (لاوك و ئەفسانە) بەردەستانە وەردەگرێت کە دەتوانن، هاودەم دەگەڵ هزروەرە پەسند کراوەکاندا، بە ئاسانی کار لە هەڵسەنگاندن و کرداردا بکەن.

ئەم ناوەڕۆکە ئەفساناوییانەیە، یان باشتر بڵێین ئەم هەمایە نەرێتییە ئایینییانەن کە لەگینە ململانێی زانست بکەن. ئەمە لەو دەمانەدا ڕوودەدات کە کەکراوەی ئەم هزرە ئایینییانە قسە لەو بابەتانە دەکەن وا لە ناو پشتێنەی زانستیدانە، کەچی عەقیدە چەسپاندوویانییەتی. لە پێناوی پاراستنی دینی ڕاست، خۆ دوور گرتن لەم جۆرە ململانێیانە فرە گرینگن؛ چونکە لەو بابەتانەوە پەیدا دەبن کە لەمیانی جێبەجێ کردنی ئامانجە دینییەکاندا، هیچ بایەخێکی بنچینەییان نییە. ئەگەر ئەو ئایینە جودایانەی ئێستەکە هەنە لەبەر چاو بگرین و تەنیا لە بنچینە ڕووتەکانیان ورد ببینەوە، مەبەستم ئەوەیە کە ئەفسانەکانیان لە دەربکەین، وایان بە دەچم، لە بناغەدا، هیچیان لە هیچ جیاواز نەبێت، وەك ئەوەی کە لایەنگرانی ڕووانەی “ڕێژەگر – relativistic” و نەرێتزدەکان (المقلِدون) ئومێد دەکەن کە وابێت. خۆ ئەمەش بەگومان واق وڕ ناکات. چونکە هەڵوێستە ئەخلاقییەکانی هەر نەتەوەیەك، کە پێویستی ئایینی هانی دەدات، هەمیشە بەو ئامانجەیە کە ژیریی و چالاکی کۆمەڵ و تاکەکانیش بپارێزێت و بە هێزی بکات؛ چونکە ئەگەر وا نەکات، ئەوا ئەو کۆمەڵە لە ناو دەچێت. ئەو گەلەی درۆ و فیشار و ناتەرە و فرتوفێڵ و کوشتن پەسند دەکات، لە ڕاستیدا، ناتوانێت تا زەمانێکی درێژ بژیت.

کە تووشی بابەتێکی دیارکراو دەبێتەوە، بۆی ئاسان نابێت بە ڕۆوشەنی بڕیار بدات چی لا پەسند و گەرەکە و چی دیکەشی لە پێشدایە کە پێویستە خۆی لێ بپارێزێت. کتومت وەك ئەوە ئێستەمە بڕیار بدەین کامە تابلۆ جوانە و کیهان ئاواز خۆشە. ئەمە شتێکە کە ڕەنگە پێژنەکییانە (بدیهیا) گەلێك ئاسانتر لەوە تەی بگەیت کە بتەوێت ژیرانە بە دوایدا بچیت. بە هەمان شێوە، گەورە مامۆستایانی ئەخلاقی

مرۆڤایەتی لە هونەری ژیاندا بلیمەت بوون. سەرباری ساکارترین ئەو ڕێسایانەی کە پاراستنی ژیان و خۆ دوورخستنەوە لەو ئازارەی پێویست نییە ڕاستەوخۆ هانیان دەدەن، هی تریش هەنە ئەمە بایەخی زۆریان دەدەینێ، بەڵام لە ڕاستیدا، بە چاکی دەگەڵ ڕێنماییە بنچینەییەکان نا گونجێن. بۆ نموونە، ئایا دەبێ، بە مەرج، بە دوای ڕاستیدا بگەڕێین تەنانەت ئەگەر لە پێناوی گەیشتنە ڕاستی تووشی نەهامەتی گەورە ببین و قوربانی گەورەتریش بدەین؟ پرسیاری لەم چەشنە زۆرن، کە لە گۆشەنیگایەکی ژیرییەوە، ناکرێت نە بە ئاسانی و نە هەرگیز هەر وەڵام بدرێنەوە. دەگەڵ ئەمەشدا، وا بۆی ناچم کە ئەوەی پێی یێژن بۆچوونی “ڕێژەگر – relativistic” ڕاست بێت، جا با سەودا دەگەڵ ئەو بڕیارانەشدا بکات کە گەلێك چەسپاوتر و ئەخلاقیتریش بن.

کە لە گۆشەنیگای فەرمانە دینییە هەرە سەرەتاییەکانەوە زەینی دەخەکانی ژیانی ئەمەستای مرۆڤایەتی ژیرمەند دەدرێت، مرۆڤ لە بەرانبەری ئەوەی کە دەیبینێت، هەست بە نائومێدییەکی هێندە قووڵ و ئازاربەخش دەکات کە دەیتاسێنێ و کاسی دەکات. چونکە لەو دەمەی کە ئایین هانی خۆشەویستییەکی برایانە لە پەیوەندییەکانی نێوان تاکە کەسان و جڤاکەکاندا دەدات، دەبینین کە ژیانی ڕاستەقینە پتر لە گۆڕەپانی جەنگ دەچێت نەك لە ئۆکێسترایەك بکات. لە هەموو بزووتنەوەیەکی ئابووری و سیاسیدا دەبینین بنەمای ڕێ نیشاندەر ململانێیەکی سەختە لە پێناوی ئەوەی کە هەر کەسە و لە سەر شانی هاوڕێیەکی سەرکەوێت. ئەم گیانەی ڕکەبەری تەنانەت لە قوتابخانە و خوێندنگەکاندا بە زەقی دیارە و هیچ هەستێکی برایەتی و هاریکاری ناهێلێت و هەمووشیان خاش دەکات و دەستکەوت وەك خۆشەویستیی بەرهەمهێنان و کارەکی هزرمەندانە نیشان نادات، بەڵکوو وەك بەرزە – فەی خودی کەسی و ترسان لە نەلەکردن rejection دەری دەخات.

کەسانی ڕەشبین هەنە وا دەزانن کە ئەم چەشنە ڕەفتارە بە زەروورەت زگماکی سرووشتی مرۆڤە؛ ئەمانەی بۆچوونێکی وایان هەیە دوژمنی دینی هەقن، چونکە ئەوانە لە بن لەوانەوە دەڕۆن کە ڕێنماکارییە ئایینییەکان تا ئەوپەڕ ئەندێشیین، بۆیە ناگونجێن ڕێنمایی کاروباری مرۆڤ بکەن. پێدەچێت توێژینەوەی نموونە جڤاکییەکانی پێیان دەگوترێت کەڵتووری کاڵ، بەڵگەیەکی وەتەیان پەیدا کردبێت کە هیچ پێویستی بەم هزرە بەزێك defeatist ـە نەکات. ئامۆژگاری هەر کەسێك دەکەم بایەخ بەم گرفتە دەدات کە کەسپێیەکی گەورەیە لە ڕێی ئەم جۆرە توێژینەوە ئایینییەدا، تا باسی هیندییەکانی پوێبلۆ

Pueblo Indians لە کتێبەکەی روت بێنێدیکت کە ناوی نموونەکانی نەرێت Patterns of Culture ـە بخوێنێتەوە. ئەندامانی ئەم خێڵە، لە سەختترین دۆخەکانی ژیانیاندا، ئەرکێکی سەختیان جێبەجێ کردووە و توانیویانە گەلەکەیان لە قوڕ بەسەری کەستی ڕووحی ئەکبەری ڕزگار بکەن و گیانی لەبوردەیی و نەرمی بچەسپێنن و خۆیان لە کاریگەری گوشاری دەرەکی ئازاد بکەن بە ئەوەی هیچ لە خۆشگوزەرانی خۆیان لە دەست بدەن.

تەفسیری دین، وەک ئەوەی لێرەدا پێشکەش کراوە، ئەوە دەگەیەنێت کە زانست باوەی بە هەڵوەستی دینی هەیە و ئەمەش پەیوەندییەکە کە لەم سەردەمە کەرستزەدە زاڵەی ئەمەدا، گەلێک پشتگوێ خراوە. ڕاستە کە ئەنجامە زانستییەکان بە تەواوی لە ڕەفتاری ئایینی و ئەخلاقییەکانەوە جودانە، بەڵام هەموو ئەو کەسانەی کە ئەمە قەرداری داهێنانە زانستییە گەورەکانیین، هەموویان بەو باوەڕە ڕاستە ئایینییە ڕاباس ببوون کە ئەم گەردوونەی لەمە لەی دەژین شتەکی تەواوە و بە پێی ئەو کەششە ژیرمەندانەیە کە بە زانین دەکرێت. ئەگەر ئەم قەناعەتە گەلێک بە سۆزەوە نەبێت و ئەوانەش کە بە دوای زانیندا دەگەڕێن Amor Dei Intellectualis ی سپینۆزا هانی نەدابن، ئەستەم بوو بتوانن ئاوا خۆ بەخت بکەن کە مرۆڤ بە تەنیا وا لەدەکات کە دەستکەوتە مەزنەکانی خۆی وەدەست بهێنێت.